

AZ 1954-ES MÁRIA-ÉV A PEST MEGYEI EGYHÁZÜGYI ELŐADÓ JELENTÉSEIBEN¹

Az Állami Egyházügyi Hivatal és a megyei egyházügyi előadók

Tanulmányomban egy egyházi eseménysorozat, az 1954-es Mária-év korabeli pártállami fogadtatását szeretném felvázolni a Pest megyei egyházügyi előadó jelentései alapján. Az Állami Egyházügyi Hivatal (ÁEH), illetve az egyházügyi előadó hatáskörének, valamint a szóban forgó időszaknak a rövid ismertetése után az egyes jelentéseket részben kronologikusan, részben pedig, ahol szükségesnek látszik, illetve ahol lehetséges, tematikusan tárom fel.

Az 1951. évi I. törvény értelmében „*az állam és a vallásfelekezetek közötti ügyek intézésére [...] Állami Egyházügyi Hivatalt kell felállítani*”.² A törvény után következő végrehajtási rendelet az egyes vallásfelekezetekkel kötött megállapodások végrehajtásán, állami támogatáson, egyházi iskolák fenntartásán, hitoktatáson, vagyoni és jogszabályi ügyeken túl a lelkiismereti szabadsággal és a vallás szabad gyakorlásának biztosításával összefüggő kérdések intézésében, továbbá az egyházi funkciók zavartalan menetének biztosításában határozta meg az új intézmény feladatkörét.³ A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium vallási ügyköre a hivatal felállítással egyidejűleg megszűnt, ezért az elnevezéséből törölték a vallás kifejezést.⁴

A kihirdetett törvény és a politikai akaratot hűségesen követő, a háttérben kibontakozó marxista jogalkalmazás között természetesen ebben az esetben is nagy volt a szakadék.⁵ Shvoy Lajos székesfehérvári püspök szavait idézve: „*ezzel a rendelettel az egyház az állam gyámsága alá került.*”⁶

Az Állami Egyházügyi Hivatal létrehozása után nem sokkal a megyékben, illetve az egyházmegyei központokban elkezdődött az egyházi szakigazgatási szervezet,⁷ s egyúttal az egyházak és az állam egy olyan közjogi kapcsolati modelljének a kiépítése, amely „*egyértelműen diktatórikus alapokon állt*”, s 1989-ig változatlan formában működött.⁸ A korszakra vonatkozóan ez a közjogi modell feltárja a hatalom lényegi folyamatosságát és alapszerkezetét, annál is inkább, mivel az ÁEH a pártállam hűséges védőbástyájává vált ebben az időszakban.⁹

¹ A lektorálásért, illetve szakmai tanácsokért köszönet illeti Mózessy Gergelyt, Czetz Balázst és Soós Viktor Attilát.

² 1951. évi I. tv. az Állami Egyházügyi Hivatal felállításáról. MAGYAR KÖZLÖNY, 77. szám, 1951. május 19.

³ 110/1951. MT sz. rendelet az 1951. évi I. tv. végrehajtásáról. MAGYAR KÖZLÖNY, 77. szám, 1951. május 19.

⁴ SZABÓ, 56. o.

⁵ KÖBEL, 16. o.

⁶ SHVOY, 111. o.

⁷ ZÁBORI, 103. o.

⁸ KÖBEL, 12. o.

⁹ KÖBEL, 13. o.

A katolikus egyház vonatkozásában gyakorlatilag bő egy hónapon belül, 1951 júniusára már az összes egyházmegyei hatósághoz, illetve a püspöki irodákba miniszteri biztosokat neveztek ki. Őket nevezték ironikusan „bajszos püspököknek”. A katolikus püspökök független irányító szerepe ezzel gyakorlatilag teljesen megszűnt.¹⁰

Ugyanebben a hónapban, az egyház térdre kényszerítésének nyomatókaként a Mindszenty-perhez hasonló törvénytelen keretek között véghezvitt koncepciós perben tizenöt éves börtönbüntetésre ítélték Grósz József kalocsai érseket, a magyar katolikus püspöki kar elnökét. Mészáros István joggal teszi fel a sokunkban felmerülő kérdést: „*Vajon miért volt szüksége Rákosiéknak erre az újabb egyházi bünperre, hiszen ekkor már az egész magyar katolikus egyházat kezükben tartották? Azért, hogy a hazai közvélemény és a külföld előtt is bizonyítsák: a magyar katolikus egyház [...] a szocializmust építő magyar kormányzat, s annak irányítója, a kommunisták pártja mellett áll.*”¹¹

A Magyar Dolgozók Pártja (MDP) Titkárságának egyik jegyzőkönyve jól érzékelteti a Grósz-per háttérében álló, markánsan egyházellenes paradigmát: „*A Grósz-per minden eddiginél élesebben leplezte le a klérust, mint az amerikai imperializmus háborúra spekuláló legveszélyesebb ügynökeit hazánkban; minden eddiginél világosabban megmutatta a tömegek előtt a katolikus reakciónak a földesúri és tőkés uralmat visszaállítani akaró ellenforradalmi törekvését; lehetőséget adott a hívők vallásosságával üzőt visszaélés leleplezésére és feltárta a papok és szerzetesek erkölcsi züllöttségét [...] Egész propagandánkban fokozni kell a külföldi klerikális reakció, elsősorban a Vatikán leleplezését, kimutatva imperialista kapcsolatait és háborús törekvéseit, erről az oldalról is fokozva a püspöki kar izolálását.*”¹²

Elmondható tehát, hogy 1951 nyarára a Magyar Katolikus Egyházat történetének talán egyik legsúlyosabb válságába jutatta a pártállam gépezete és propagandája: az egyház vezetése, különösen a püspöki kar a támadások következtében megrendült, az egyház mozgásterét (hitélet, anyagi háttér, iskolák, egyesületek stb.) jelentősen leszűkült,¹³ s a templomok falai közé szorult vissza. Emellett a papság egy része is börtönbe került.¹⁴ A helyzetet tovább súlyosbította a papképzés erőteljes visszaszorítása, amely elsősorban a pécsi, kalocsai, szombathelyi, veszprémi, székesfehérvári, váci és hejcei papi szeminárium bezárásában nyilvánult meg.¹⁵

A miniszteri biztosokkal párhuzamosan, az egyházakat ellenőrző állami hivatalnokok egy másik típusaként, a megyei tanácsokhoz egyházügyi főelőadókat delegáltak. Ezzel a tisztséggel a későbbiekben egyházügyi tanácsosként, majd 1974-től egyházügyi titkárként találkozhatunk. A hivatalhoz rendelt adminisztratív feladatokat a megyei tanácsok végrehajtó bizottságainak (vb) titkárságai látták el.¹⁶

¹⁰ MÉSZÁROS, 50. o.

¹¹ MÉSZÁROS, 50. o.

¹² MOL 276. f. 54. cs. 155. ö. e. MDP Titkárság ülésének jegyzőkönyve. 1951. augusztus 8. közli: SZABÓ, 60–63. o.

¹³ SOÓS, 6. o.

¹⁴ SZABÓ, 65. o.

¹⁵ SZABÓ, 66. o.

¹⁶ ZÁBORI, 103. o.

Néhány esetben az is előfordult, hogy a püspökségen dolgozó biztos és a megyei előadó közösen felügyelt, azaz átfedett terület esetén a felmerülő feladatokat elosztotta: előbbi a katolikusokkal, míg utóbbi a többi egyházzal, illetve felekezettel kapcsolatos ügyeket intézte.¹⁷

Az ÁEH megbízottainak mindkét típusa szorosan együttműködött a megyei tanácsok többi osztályával, a megyei pártbizottságok agitációs és propaganda osztályaival, illetve természetesen a Belügyminisztérium illetékeseivel is.¹⁸

A megyei egyházügyi előadók a megyei tanácstól kaptak fizetést, de szervezetenként az ÁEH-hoz tartoztak.¹⁹ Ez a kettős alárendeltség más területen is megfigyelhető. Az előadók mind az ÁEH elnökének, mind a megyei tanács végrehajtó bizottságának felelősséggel tartoztak, s ennek szellemében havi eseményjelentéseiket²⁰ mind a két helyre el kellett juttatniuk.²¹ Elsősorban természetesen az ÁEH volt a közvetlen felettes szerv. Jellemzően például az ÁEH elnöke gyakran fordult javaslatokért, ötletekért a megyei egyházügyi előadókhöz.²²

Milyen feladatai voltak és milyen hatáskörrel rendelkezett egy megyei egyházügyi előadó?²³ A legnagyobb fegyver a kezében az volt, hogy az egyházi vezetők rendszeres beszámolási kötelezettséggel tartoztak neki, hiszen ez létrehozta a felelőségre vonás alapját.

Hatékony eszköznek bizonyult az egyházi személyek kinevezésekor, valamint az egyház sajtótermékeinek, építkezéseinek, adás-vételi szerződéseinek engedélyezése során gyakorolt véleményezési jog is. Emellett az egyházügyi előadó ellenőrizte az egyes felekezetek iskolai tevékenységét az alapszintű hitoktatástól egészen a teológiai felsőoktatás szintjéig.

A fentiek ismeretében talán nem túlzó az a megállapítás, hogy ez a tisztség lehetőséget teremtett egy adott megye teljes egyházi spektrumának (hitoktatás, papok, lelkészek stb.) alapos megismerésére és ellenőrzésére, különös tekintettel a „*felderítő, ellenőrző, feltáró munkára*”.²⁴

A Pest megyei egyházügyi főelőadó 1950-es évekre vonatkozó iratanyaga hiányos. Ennek oka, hogy a szocialista rendszer egyházügyi közigazgatásának kezdeti időszakában az állami és pártszervek gyakorta egyenesen az ÁEH-hoz, néha pedig a megyei tanács oktatási osztályához fordultak, s közvetlenül nem az egyházügyi főelőadóhoz.²⁵ Pest megye egyházügyi viszonyait tovább bonyolította, hogy a megye területén három püspökség: az Esztergomi, a Váci, valamint a Székesfehérvári püspökség osztozott, ezek közül viszont csak a Vácinak volt a központja Pest megyében.

¹⁷ KÖBEL, 66. o.

¹⁸ SZÁNTÓ, 2004. 22. o.

¹⁹ Ezzel szemben a püspökségre kinevezett biztosokat az ÁEH fizette. SOÓS, 7. o.

²⁰ Soós, 9. o.

²¹ ZÁBORI, 104. o.

²² KÓPECZI, 30. o.

²³ Az egyházügyi előadó hatáskörére vonatkozóan a következő három szakirodalmat vetettem össze: KÓPECZI, 21. o.; ZÁBORI, 103. o.; SZÁNTÓ, 1990. 17. o.

²⁴ Soós, 20. o.

²⁵ ZÁBORI, 103. o.

Az egyházügyi főelőadói tisztséget Pest megyében 1951 és 1957 között Csala László (1900–1978)²⁶ töltötte be. Bár jelentéseiben néha viszonylagos szenttelenséggel, máskor pedig leplezetlen ellenszenvvel ír az egyház és a „clérus” tevékenységéről,²⁷ általánosan mégis elmondható, hogy a központi állami irányelveket követve a folyamatos mezőgazdasági termelés biztosítása érdekében egyfajta egyensúly, béke és nyugalom fenntartására törekedett, s nem a harcoss ateizmus eszméinek érvényesítésére.

Életrajzából az is kiderül, hogy nem tartozott a párt keményvonalához: 1945-ben a Szociáldemokrata Párt (SZDP) jelöltjeként került be a törvényhozásba.²⁸

Az eredetileg ács és kőműves szakmával rendelkező politikus széleskörű tájékozottságát, illetve egyházügyi jelentéseinek választékos irodalmi stílusát az 1945 és 1947 közötti időszakban alapozta meg, amikor – még szociáldemokrataként – a *Ceglédi Népszava* főszerkesztőjeként dolgozott.

Jelentéseiből a lelkipásztori kérdések árnyalt megközelítése kapcsán érezhető az egyházas neveltetés is, hiszen életrajza szerint római katolikus családban nőtt fel, bár a későbbiekben már semmiféle közösséget nem vállalt „a még vallásos tömegekkel”.²⁹

Fulgens corona gloriae³⁰

Az 1954-es esztendő, a szeplőtelen fogantatás dogmájának századik évfordulóját XII. Pius pápa Mária-évnak nyilvánította,³¹ ám jellemzően az ezt kihirdető pápai körlevél közzétételét az ÁEH nem engedélyezte, illetve több helyütt, például a Székesfehérvári egyházmegyében, addig húzta a kihirdetését, amíg az idejét múlttá vált.³²

A Mária-év több szempontból is nagy jelentőséggel bírt Magyarországon. Egyrészt a magyar katolikus vallásosság különös fontosságot tulajdonít Szűz Máriának, hiszen e felfogás szerint hazánk Mária országa lett attól a pillanattól kezdve, hogy Szent István a hagyomány szerint neki ajánlotta fel koronáját és országát.

Mindennaposak voltak a keresztény felekezetek, elsősorban a katolicizmus elleni támadások. Mivel Szűz Mária a katolikus hit szerint segítő és védelmező (vö. „*régi nagy Pátrónánk*”), a politikai hatalom pedig egy vallásellenes, ateista párt kezében volt, üdvös dolognak tűnhetett Mária közbenjáró segítségéért folyamodni.

²⁶ MEDVECZKY, 72. o.

²⁷ Egy sajátos szembeállító stratégia során a kommunisták egyháznak tudatosan csak az egyes egyházak vezető testületeit, illetve a papságot nevezték, ezzel is falat vonva az egyszerű hívő emberek és az őket „megtévesztő egyház” közé. MÉSZÁROS, 34. o.

²⁸ Figyelemre méltó, hogy összesen hat alkalommal választották meg országgyűlési képviselőnek. MEDVECZKY, 72. o.

²⁹ PML XXIII. 23. Csala László jelentései az ÁEH számára. 0062/12/1954. Jelentés a húsvéti ünnepkörrel kapcsolatos eseményekről. 2. o.

³⁰ A Mária-évet meghirdető pápai enciklika neve. Jelentése: a dicsőség ragyogó koronája.

³¹ A soron következő történeti áttekintéshez felhasznált irodalom: SZÁNTÓ, 1992. 34–35. o., 39. o.

³² SZABÓ, 69. o., SHVOY, 120. o. A hatalom hasonlóan reagált a Mindszenty József bíboros által meghirdetett Boldogasszony-évre is (1947–1948), amelynek tömegeket megmozgató rendezvényeit akkoriban kifejezetten politikai erődemonstrációként értelmezték.

A pápa útmutatása nyomán Kovács Vince püspök, váci általános helynök 1954. április 5-én körlevelet bocsátott ki, amelyben a katolikusokat a Szűzanya szerezetére buzdította.

Látszólag a politikai környezet is kedvező feltételeket nyújtott a szentévhez. Nagy Imre kormányra jutása, különösen pedig az a törekvése, hogy az egyházakat sújtó korlátozásokat enyhítse, bizakodással töltötte el a katolikus híveket: például a már meglévők mellett további papi szeretetotthonokat, üdülőket és gyógyhelyeket engedélyeztek az egyháznak, illetve a harminc évnél nem régebbi levéltári iratait, bizonyos könyvtári anyagokhoz hasonlóan, a katolikus egyház visszakapta.³³

Nem lebecsülendő az sem, hogy 1954 novemberében, hosszú idő óta először, ima- és énekeskönyv jelenhetett meg, amelyet Czapik Gyula egri érsek állított össze, s amely a következő években több kiadást érhetett meg. Az enyhülést mutatta két másik, ehhez hasonló példa is: a görög katolikusok részére tízezer példányban nyomtatták ki a *Dicsérjük az Urat!* című imádságos- és énekeskönyvet, illetve az ÁEH hozzájárult, hogy Pannonhalmán lelkigyakorlatot tartsanak papok részére.³⁴

Ugyancsak a Nagy Imre-féle enyhülés eredménye volt, hogy már nem kellett bejelenteni a helyi tanács illetékes szervénél a megkeresztelt, az elsőáldozó, a bérmálkozó, valamint az egyházi házasságot kötő személyek adatait.³⁵

Mindezek ellenére azonban az egyház mozgásterét, különösen a hitéletét továbbra is erősen korlátozták. Amikor papok egy csoportja például azzal a kéréssel fordult az egyházügyi előadóhoz, hogy egyes tanyaközpontokban is engedélyezze szentmise tartását, a teljes vallásszabadság, illetve a működési szabadság jegyében elutasításban részesültek.³⁶ Maga az egyházügyi előadó így ír erről az egyik jelentésében: „*én ezideig mind elutasítottam ezeket a kérelmeket, és a jövőben is el fogom utasítani, hacsak más rendelkezést nem kapok [...] az a véleményem, hogy ebben a kérdésben országszerte egyöntetűen elutasító álláspontot kell elfoglalnunk.*”³⁷

A korlátozások általánosak és széleskörűek voltak. Íme néhány példa: az állami ünnepeken a szentmiseket reggel 8 óráig be kellett fejezni, hogy azok ne zavarhassák az ünnepségeken való részvételt. Egy másik korlátozás miatt az aratási időszak idején csak este lehetett misézni.

Az előbb említett adminisztratív jellegű korlátozó eszközökön túl a diktatúra természetesen nem riadt vissza a nyíltan erőszakos eszközök használatától sem: „*az élő rózsafüzér társulatok az egyes helyeken több-kevesebb létszámmal ugyan, de a klérus aktivahálózatának a stabil zömét képezik, azért mindent el kell követnünk, hogy szétverjük őket annál is inkább, mert a tagok közt sok a fiatal nő és az iskolás lány.*”³⁸

³³ SZABÓ, 69. o.

³⁴ BOZSÓKY-LUKÁCS, 223. o. Ettől kezdve különböző egyházmegyékben rendszeresen tartottak papi lelkigyakorlatokat.

³⁵ MÉSZÁROS, 58. o.

³⁶ A Magyar Katolikus Püspöki Karral 1950. augusztus 30-án megkötött egyezmény biztosította a katolikus hívek számára a teljes vallásszabadságot, illetve a katolikus egyház számára a működési szabadságot. A forrást közli: KÖPECZI, 167. o.

³⁷ PML XXIII. 23. 008/2/1954. Jelentés az 1954. február 1. és február 28. közötti időszakról. 1. o.

³⁸ PML XXIII. 23. 008/7/1954. Jelentés az 1954. május 1. és május 31. közötti időszakról. 2. o.

„az elvtársak egyre több helyen foglalkoznak jól a klérus tevékenységének ellensúlyozásával [...] Budaörsön pl. szétverték az énekkart és a játszócsoportokat.”³⁹

A Mária-év eseményeit, a folyamatos nevelő-felvilágosító munkán túl – ahol és amikor csak lehetett – közvetlenül is megzavarták.⁴⁰ Az egyik legkedveltebb módszer az ún. elvonó tevékenység volt: a közös egyházi ünnepléseket azonos időben rendezett állami ünnepségek, vagy egyéb, nagy érdeklődésre számot tartó, látványos szabadidős programok segítségével próbálták meg „közömbösíteni”.⁴¹

Érdeemes megemlíteni ezekkel az elvonó akciókkal kapcsolatban, hogy később egyre többet veszítettek a hatékonyságukból. Az 1954 májusában keletkezett egyházügyi előadói jelentésben még azt olvashatjuk, hogy „a párt felvilágosító munkája, továbbá a különböző céltudatos és nem átlátszó elvonó akciók nem hiábavalók, hanem ha lassan is, de fokozatosan szűkítik a klérus befolyásának területét”.⁴² Egy három esztendővel későbbi, kaposvári jelentés azonban már így szól: „a vallásos megnyilvánulásokkal egyidejűleg megtartott rendezvények sem vezetnek egymagukban célra, mert az ilyen módszerek ma már nagyon is átlátszóak.”⁴³

1954 őszén, a már említett Nagy Imre-féle enyhülés jegyében létrejött a Hazafias Népfront, amelynek előkészítő értekezletén többek között Czapik Gyula egri érsek és Hamvas Endre csanádi püspök, későbbi kalocsai érsek is részt vett. Hamvas Endre az október 23–24-i alakuló kongresszuson fel is szólalt. Ezzel kapcsolatban egy későbbi jelentésében Csala László egyházügyi előadó kissé keserűen megjegyzi: „papságunk a Népfront bizottsági és tanácsstagi megbízásokat elsősorban egyházi érdekek szolgálatába állítják be, még pedig felsőbb egyházhatalomra.”⁴⁴

Az ellentmondásokkal tarkított enyhülési periódusnak Rákosi Mátyás ellentámadása vetett véget, aki az Országgyűlés december 21-i debreceni ünnepi ülésén erélyes fellépést hirdetett meg azokkal szemben, akik a párt vezető szerepét, valamint tekintélyét csökkenteni akarják.⁴⁵

A Mária-év az 1954-es egyházügyi eseményjelentésekben

Az egyházügyi előadó januári jelentéséből kiderül, hogy „a papság újra jobban kultiválja a családlátogatásokat [...] ezeket is felhasználják a hitélet elmélyítésére, hiszen

³⁹ PML XXIII. 23. 008/3/1954. Jelentés az 1954. március 1. és március 31. közötti időszokról. 1. o.

⁴⁰ PML XXIII. 23. ikt. sz. n. A Váci egyházmegye egyházügyi megbízottjának, Hajcser Jánosnak az eseményjelentése. 3. o.

⁴¹ Jó példa erre az egyházügyi előadó májusi jelentésében megemlített Traktoros-nap, vagy az egész napos „vidámvasárnap”. PML XXIII. 23. 008/7/1954. Jelentés az 1954. május 1. és május 31. közötti időszokról. 3. o.

⁴² PML XXIII. 23. 008/7/1954. Jelentés az 1954. május 1. és május 31. közötti időszokról. 3. o.

⁴³ A kaposvári egyházügyi főelőadó az ÁEH elnökének (31/1957.). Idézi: KÖPECZI, 30. o.

⁴⁴ PML XXIII. 23. 0023/1955. Összefoglaló jelentés. 1955. február 15. 11. o.

⁴⁵ SZÁNTÓ, 1992. 34–35. o.

ha mást nem is tesznek, csak azt, hogy étkezés előtt és után imádkoznak [...] már ezzel is a hitéletet, illetve az egyházhoz való tartozást erősítik”.⁴⁶

Az egyháziügyi előadó szemüvegén keresztül nézve a február sem mutat kedvezőbb képet: a télies időjárás miatt a papoknak „igen jó alkalmuk volt arra, hogy a parasztok közt forgolódjanak”.⁴⁷ Ez a cinikus, előítéletes hangnem máshol is kiérezhető a jelentésekből, mintha legalábbis csalókról vagy bűnözőkről lenne szó a papság kapcsán: „Általában az a tapasztalat és erről elég sokat panaszkodnak a helyi elvtársak, hogy a papság hitéleti téren igyekszik teljesen kimeríteni az összes legális lehetőségeket, de illegális tevékenységet nem folytatnak, legalábbis konkrétan nem bizonyítható rájuk ilyesmi.”⁴⁸ Egy hasonló gondolat a jelentésből: „hiba, hogy az alsóbb funkcionáriusunkat megtéveszti a szép beszéd, a pap segíteni akarása, és látszólagos tárgyilagossága. Ennek folytán ahelyett, hogy ők adnának tanácsot a dolgozóknak, ők fogadnak el tanácsot a paptól.”⁴⁹

A februári jelentés másik nagy témaköre a fiatalok körében végzett munka, amely kulcsfontosságú helyet foglalt el a kommunisták ideológiai rendszerében is. Ebből egyenesen következett, hogy a kommunista felfogás szerint a fiatalok közötti pasztoráció különösen nagymérvű fenyegetést jelentett az épülő szocializmusra. Ebben az összefüggésben válik igazán érthetővé a kérdés fontossága: „a papság [...] továbbra is a gyerekekkel, illetve a fiatalokkal foglalkozik a legnagyobb előszeretettel [...] éppen ezért nekünk is sokkal fokozottabban, és főleg megszakítás nélkül kell a fiatalisággal foglalkozni.”⁵⁰

Mivel szorosan ide kapcsolódik, s tovább árnyalja a képet, álljon itt egy idézet, amely évekkorábban, a MDP Pest Megyei Bizottságának választmányi ülésén hangzott el: „Tanuljuk meg, hogy az ifjúsággal nemcsak politizálni kell, hanem [...] táncolni, sportolni és játszani is, hogy mellettünk legyen az ifjúság, ne a klerikális reakció mellett.”⁵¹ Hasonló véleményen volt a Váci egyházmegye egyháziügyi megbízottja is: „Nagyon jó munkát kell végezni az Úttörő Szövetségnek, valamint a DISZ-nek [Dolgozó Ifjúság Szövetsége], hogy az ifjúságunk azon része, amely a klérus kezében van, átkerüljön a mi nevelő taborunkba. Ugyanez a feladat áll a pedagógusok előtt is.”⁵²

A kommunista propaganda ezen a területen is sikereket könyvelhetett el. Jellegző például az ifjúsággal kapcsolatban, hogy míg 1949-ben az általános iskolás hittanosok aránya 80% körül mozgott, addig ez az adat az 1951–1952-es tanévben 26%-ra esett vissza.⁵³

⁴⁶ PML XXIII. 23. 008/1/1954. Jelentés az 1954. január 1. és január 31. közötti időszakról. 2. o.

⁴⁷ PML XXIII. 23. 008/2/1954. Jelentés az 1954. február 1. és február 28. közötti időszakról. 1. o.

⁴⁸ PML XXIII. 23. 008/7/1954. Jelentés az 1954. május 1. és május 31. közötti időszakról. 4. o.

⁴⁹ PML XXIII. 23. 008/7/1954. Jelentés az 1954. május 1. és május 31. közötti időszakról. 4. o.

⁵⁰ PML XXIII. 23. 008/2/1954. Jelentés az 1954. február 1. és február 28. közötti időszakról. 3. o.

⁵¹ PML XXXV. 1. Jegyzőkönyv a MDP Pest Megyei Bizottságának kibővített választmányi üléséről. 1948. november 5. 10. o.

⁵² PML XXIII. 23. ikt. sz. n. A Váci egyházmegye egyháziügyi megbízottjának, Hajcsér Jánosnak az eseményjelentése. 3. o.

⁵³ MÉSZÁROS, 57. o.

1954-ben a hitoktatás területén konkrét problémák is jelentkeztek. Öt megyében már jóval a tanév befejezése előtt, április 28-án beszüntették a hitoktatást. A panaszos hangokra csak az a válasz érkezett, hogy a visszaélésekről a Közoktatási Minisztérium nem tudott, s azonnal meg fogják tenni a szükséges lépéseket. Az ígéretek ellenére nem történt intézkedés.⁵⁴ Az egyházügyi előadó januári jelentése szerint az iskolai hittanításba olyan gyermekeket is bevontak, akik nem voltak beiratva.⁵⁵ Elképzelhető, bár nehezen bizonyítható, hogy részben ez is okozhatta 1954-ben a hitoktatás korai, szankciószerű berekesztését.

A soron következő, márciusi jelentés kapcsán említésre érdemesnek tűnik egy másik nagy témakör: a protestáns felekezetek jelenléte és tevékenysége Pest megyében. Tény, hogy lelkipásztori szolgálatuk során a történelmi protestáns közösségek a római katolikusoknál nem kevesebb hősiességről, illetve hitbéli elkötelezettségről tettek tanúságot, azonban a katolikus egyház, számbeli arányának megfelelően, mégis nagyobb figyelmet kapott az állam részéről. Az egyházügyi előadó reálisan látta ezt a kérdést: „*A protestáns papok általában nem maradnak le semmiféle hitbuzgalmi téren a katolikusok mögött, sőt az evangélikusok többségükben felül is múlják őket. Nekik ugyan nincs Mária-évük, de más különböző vonalakon (bibliaorák, szeretetvendégség, vasárnapi iskola, gyűlések, értekezletek stb.) igyekeznek legalább annyira aktivizálni híveiket, mint a katolikusok.*”⁵⁶ A jelentés szerint míg a protestánsok inkább kisebb csoportokkal, illetve családokkal foglalkoznak, addig a katolikusok, a közelgő nagy liturgikus ünnepek miatt, a templomokban végznek pasztorális szolgálatot. Ez utóbbi lelkipásztori munka a szentgyónásokra összpontosít, hiszen ez szolgálhat leginkább a személyes, egyéni lelkigondozás színteréül, szemben a csoportos és tömeges „megoldásokkal”.

Az egyházügyi előadó alaposan tájékozódott ezen a területen, s helytálló következtetéseket vont le: a katolikus papok szerinte arra törekcsenek, hogy „*családonként legalább egy felnőtt gyónjon meg [...] nyilvánvalóan azért, hogy azon keresztül a család többi tagját is aktivizálni tudják.*” Ezt úgy oldották meg, hogy vendégpapot hívtak meg prédikálni, így a helyi plébános az egész szentmise alatt végig gyóntathatott.⁵⁷

A márciusi jelentés vége felé szó esik egy megyei szintű értekezletről, ahol a jelenlévők, így maga az egyházügyi előadó is, szempontokat kaptak a Mária-évvvel, valamint a közelgő húsvéti ünnep teendőivel kapcsolatban.⁵⁸ Ennek szellemében május elejére – tehát igen rövid idő alatt – az adott járási és megyei szinteken a megyei agitprop osztály koordinálásával mozgósítási terveket készítettek a szükséges

⁵⁴ SZÁNTÓ, 1992. 35. o.

⁵⁵ PML XXIII. 23. 008/1/1954. Jelentés az 1954. január 1. és január 31. közötti időszakról. 1. o.

⁵⁶ PML XXIII. 23. 008/7/1954. Jelentés az 1954. május 1. és május 31. közötti időszakról. 4. o. A februári jelentés például az „*evangélikusok szemtelenségét*” említi. PML XXIII. 23. 008/2/1954. Jelentés az 1954. február 1. és február 28. közötti időszakról. 2. o.

⁵⁷ Részletesebben lásd: PML XXIII. 23. 008/3/1954. Jelentés az 1954. március 1. és március 31. közötti időszakról. 1. o. A paphiány miatt ez a módszer napjainkban is igen gyakori Magyarországon, különösen a húsvéti és a karácsonyi időszakban.

⁵⁸ PML XXIII. 23. 008/1/1954. Jelentés az 1954. január 1. és január 31. közötti időszakról. 3. o.

elvonó akciókra vonatkozóan.⁵⁹ Ezt a munkát a maga részéről természetesen a Pest megyei egyháziügyi előadó is elvégezte. Nyolc pontos tervezete ezt a hangzatos címet kapta: „*A klerikális reakció tevékenységének korlátozása, különös tekintettel a Mária-év legfontosabb rendezvényeire.*”⁶⁰

Az előadó az elvonó akciók sikerének érdekében először az ellenakciókhoz szükséges mozgósítási tervek összehangolásáról: a hírszerzés és tájékoztatás megszerzéséről rendelkezett. Mindezt még azt az áldozatot is hajlandó volt meghozni, hogy az elvtársak helyszíni segítése érdekében a lehető legtöbbször menjen ki „terepre”.⁶¹

A tervezet ezután szankciókat helyezett kilátásba azon papok ellen, akik előre be nem jelentett, illetve általában nem szokásos mozgósításokat akarnak szervezni. „*Ezeket az egyházi hatóságokon keresztül még az előkészítő stádiumban leállítatom és amennyiben szükségesnek mutatkozik, egyéb megfelelő rendszabályokat is alkalmazni fogok*” – írja az előadó, aki a dörgedelmes hangnemből kicsit megnyihulva, a durva adminisztrációs eszközök, illetve az átlátszó, s a párt embereihez méltatlan trükkök feltétlen mellőzésére inti – saját magát.⁶²

A korábban említett aggasztó „családlátogatások és forgolódások” 1954 áprilisában is folytatódtak: „*a helyi elvtársak lazább ellenőrzését kihasználva*” a papok „*sokat csavarognak a területen az egyes emberekkel, illetve családokkal foglalkozva*”.⁶³ A Mária-év eseménysorozatára való készülődés jegyében az egyháziak „*eddig még soha nem tapasztalt erőfeszítéseket tettek a demonstratív tömegsiker érdekében, úgy azonban, hogy emellett legalább ilyen szívóssággal tevékenykedtek a hitélet elmélyítésén*”.⁶⁴

1954 nagybőjti időszakára vonatkozóan Szántó Konrád felidézi Lázár Andrásnak, az esztergomi primási palotában szolgálatot teljesített egyháziügyi megbízottnak az esetét.⁶⁵ Lázár a nagybőjti lelkigyakorlatos beszédek ideje alatt egy jól szervezett akció keretében felszabadulási rendezvények, kirándulások, sportrendezvények, változatos kulturális programok, valamint folyamatos filmvetítések segítségével próbálta meg a híveket „elvonni” a vallásgyakorlástól. Tülbuzgó szavai jól megvilágítják a kommunista propaganda elvonó tevékenységének elvi háttérét: „*...az ellensúlyozás elég gyenge képet mutatott, mivel a megyei szervek is inkább a felszabadulás ünnepére tartalékkolták a különböző rendezvények beállítását. Közben voltak ugyan kulturális rendezvények pl. zenei hangversenyek, kultürestek, táncmulatságok, de nem oly mértékben, hogy ezekkel komolyabban be tudunk volna hatolni a klérus befolyása alatt álló tömegek soraiba. Mindenesre ezeknek is megvolt az eredménye, de a jövőben sokkal jobban fel kell készülni tömegszervezeteinknek is ahhoz, hogy eredményeink nagyobbak legyenek. Az aula részéről főleg arra vettem az irányt, hogy a papoknak a húsvétra való készülődéseit megzavarjam és nyugtalanságot keltsék bennük azzal, hogy a begyűjtésre, a tavaszi*

⁵⁹ PML XXIII. 23. 008/7/1954. Jelentés az 1954. május 1. és május 31. közötti időszakról. 3. o.

⁶⁰ PML XXIII. 23. 002/3/1954. Munkaterv 1954. május 1-jétől július 30-ig. 3–4. o.

⁶¹ PML XXIII. 23. 008/7/1954. Jelentés az 1954. május 1. és május 31. közötti időszakról. 3. o.

⁶² PML XXIII. 23. 002/3/1954. Munkaterv 1954. május 1-jétől július 30-ig. 4. o.

⁶³ PML XXIII. 23. 008/5/1954. Jelentés az 1954. április 1. és április 30. közötti időszakról. 3. o.

⁶⁴ PML XXIII. 23. 008/5/1954. Jelentés az 1954. április 1. és április 30. közötti időszakról. 1. o.

⁶⁵ SZÁNTÓ, 1990. 70–71. o. Az esztergomi úttörőtábor például még autóbuszokat is kiküldött a környező falvakba, hogy a gyermekeket behozzák a programokra.

mezőgazdasági munkák elvégzésére, a lejegyzett békekölcsönök befizetésére és az adófizetésre buzdítsák híveiket.”⁶⁶

1954-ben húsvétvasárnap április 18-ára esett, s az ünnep másnapját, húsvét-hétfőt „számos üzem dolgozóinak kérelmére” már egy évvel korábban rendes munkanappá nyilvánították.⁶⁷ A sikert a Pest megyei egyházügyi előadó azonban nem csak ebben látta: „a tapasztalatok alapján megállapíthatjuk azt, hogy bár a klérus kiemelkedően nagy munkát végzett annak érdekében, hogy a húsvéti ünnepkörrel kapcsolatban kiszélesítse tömegbázisát, mégsem sikerült neki [...] lényegesen nagyobb tömegeket megmozgatni, mint a múlt évben.”⁶⁸ További „örömré adott okot” számára az, hogy a hagyományos húsvéti körmeneteket, feltehetően állami nyomásra, a lehető legrövidebb útvonalon tartották meg.⁶⁹

A számadatokból látható, hogy a körmeneteken nagyjából tizenötezerrel többen vettek részt, mint az előző évben, a növekedés azonban mégsem igazán számottevő, hiszen 1953-nak ebben az időszakában száj- és körömfájás ütötte fel a fejét, s ezért voltak kevesebben az ünnepeinken.⁷⁰

1954-ben Pest megye területén az első, nagyobb szabású katolikus tömegrendezvény június 13-án a Székesfehérvári egyházmegyéhez tartozó Máriaremetén volt. Itt a Budai, Szentendrei és Ráckevei járások szinte valamennyi települése képviseltette magát.⁷¹

Az egyházi év csúcspontja mégsem ide, hanem Pest megye, pontosabban a vele részben közös területen elterülő Váci egyházmegye leglátogatottabb búcsújáró helyére, Máriabesnyőre tehető, ahová az augusztus 15-i Nagyboldogasszony főünnepén a Pest megyei települések mintegy egyharmadát tudta a papság mozgósítani.⁷² Máriaremetéhez hasonlóan itt is növekedés tapasztalható: 1952-ben 6-7 ezer, 1953-ban már 10-11 ezer, míg 1954-ben 14-15 ezer látogató érkezett a Mária-ünnepre.

Ebben az esetben már nem volt elegendő az adatok megfelelő „kozmetikázásához” a húsvét esetében emlegetett száj- és körömfájás. Az 1953-as emelkedésnek az egyházügyi előadó szerint természetesen az akkoriban közzétett új kormányprogram elhangzása utáni felszabadultság az oka, míg az 1954-ben tapasztalható további növekedés hátterében a Mária-év nyújtotta különleges lehetőségek (szabad mozgás, pápai áldás, a búcsúnyerés lehetősége stb.) álltak.

Egyébként sem szabad pusztán a számoknak hinni, hiszen „a tavalyelőtti [az 1952. évi] zarándokok szinte egész tömegükben bigott áhitattal vettek részt a búcsún,

⁶⁶ Állami Egyházügyi Hivatal Levéltára 1953. 00121-2. Közli: SZÁNTÓ, 1990. 71. o.

⁶⁷ 1014/1953. MT sz. határozat húsvét hétfőjének rendes munkanappá nyilvánításáról. MAGYAR KÖZLÖNY, 8. szám, 1953. március 16. 1953-ban a kormány eltörölte a nem vasárnapra eső, kötelező egyházi ünnepeket is. Shvoy Lajos püspök ezt röviden így kommentálta: „Ezzel teljesen pogányok lettünk.” SHVOJ, 117. o.

⁶⁸ PML XXIII. 23. 008/3/1954. Jelentés az 1954. március 1. és március 31. közötti időszakról. 4. o.

⁶⁹ PML XXIII. 23. 0062/12/1954. Jelentés a húsvéti ünnepkörrel kapcsolatos eseményekről. 1. o.

⁷⁰ PML XXIII. 23. 0062/12/1954. Jelentés a húsvéti ünnepkörrel kapcsolatos eseményekről. 1. o.

⁷¹ PML XXIII. 23. 0087/7/1954. Jelentés az 1954. május 1. és május 31. közötti időszakról. 3. o.

⁷² PML XXIII. 23. 0085/3/1954. Jelentés az augusztus 15-ei búcsúkról. 1. o. PML XXIII. 23. ikt. sz. n. A Váci egyházmegye egyházügyi megbízottjának, Hajcser Jánosnak az eseményjelentése. 1. o.

*tavaly [1953-ban] kb. 50% viselkedett ugyanígy, a többi inkább kirándulásnak tekintette a részvételt, míg az idén maximálisan 3-4 ezerre tehető azoknak a száma, akik a templom körül tolongtak [...] a nagy többség [...] a közelműködésen kisebb-nagyobb csoportba elhelyezkedve piknikelt, vagy az árusok közt hullámozott, illetve a mutatványosok közt szórakozott”.*⁷³

Ehhez a „sikerhez” nagyban hozzájárult az államapparátus színes, változatos, az egyszerű dolgozók igényeihez hangolt elvonó tevékenysége is (ifjúsági béketalálkozók, augusztus 14-én este tartott bálók, sportműsor és sportpályaaavató stb.):⁷⁴ „*az illetékes szervek igen komoly rendezvényeket szerveztek, különösen az exponáltabb helyeken, ahol már 14-én este megkezdődik a műsor, míg 15-én egész napos szórakozási lehetőség van biztosítva*”.⁷⁵

A pártállami statisztika, még ha túlzó is egy kicsit, magáért beszél: az augusztus 15-ei egyházi ünnep környékén Pest megyében nyolc járási székhelyen tartottak elvonó rendezvényeket, amelyek során közel 50 ezer embert tudtak eltántorítani vallása gyakorlásától.⁷⁶

Az egyház felett aratott diadalt csak olyan apróbb események tudták egy kisé beárnyékolni, mint például a 39-es Népboltáruda „botrányos szabatózása”, amely során, a búcsút elősegítve, hűsítő italokat árusítottak Máriabesnyőn.⁷⁷

Az 1955-ös összefoglaló jelentés margójára...

Az egyházügyi előadónak az egész 1954-es esztendőre vonatkozó jelentése 1955. február 15-ére készült el. E tizenhárom oldalas dokumentum alapján a következő összegző megállapítások tehetőek a vizsgált időszakra vonatkozóan.

Csala László a jelentésben úgy véli, hogy a papság fokozódó aktivitása és szemtelensége Nagy Imre türelmesebb egyházpolitikájának a következménye.⁷⁸ Egyre elterjedtebb például „*az esti misék tartása, arra való hivatkozással, hogy a dolgozók is eleget tehessenek vallási kötelezettségeiknek*”.⁷⁹

Az egyház pasztorációs terve szerint családönként legalább egy embert szorosabban bevontak az egyház életébe, s vele közelebbi kapcsolatot tartottak fenn. Egyúttal a papság nagy gondot fordított a családokra általános értelemben is: például születésnapok, házassági évfordulók számon tartásával. Gúnytól sem mentesen ezt írta ezzel kapcsolatban az egyházügyi előadó: „*ilyenkor aztán nem fukarkodnak a*

⁷³ PML XXIII. 23. 0085/3/1954. Jelentés az augusztus 15-ei búcsúkról. 1. o.

⁷⁴ Vö. PML XXIII. 23. 0085/3/1954. Jelentés az augusztus 15-ei búcsúkról. 2. o., PML XXIII. 23. 89-6/1/1954. Jelentés a Szobi Járási Tanács VB Titkárságától. 1. o., PML XXIII. 23. ikt. sz. n. A Váci egyházmegye egyházügyi megbízottjának, Hajcsér Jánosnak az eseményjelentése. 3. o., PML XXXV. 1. Jegyzőkönyv a MDP Pest Megyei VB pártaktívá üléséről. 1954. augusztus 22. 20. o.

⁷⁵ PML XXIII. 23. 008/9/1954. Jelentés az 1954. július 1. és augusztus 10. közötti időszakról. 4. o.

⁷⁶ PML XXXV. 1. Jegyzőkönyv a MDP Pest Megyei VB pártaktívá üléséről. 1954. augusztus 22. 20. o.

⁷⁷ PML XXIII. 23. 0030/1954. Jelentés az Aszódi Járási Tanács VB elnökétől. 1. o.

⁷⁸ PML XXIII. 23. 0023/1955. Összefoglaló jelentés. 1955. február 15. 1. o.

⁷⁹ PML XXIII. 23. 0023/1955. Összefoglaló jelentés. 1955. február 15. 1. o.

*kenetteljes jókívánságokkal, illetve addig nem hagyják békében a családot, míg meg nem tartják az egyházi esküvőt, keresztelőt, bérmlást.*⁸⁰

A papok természetesen nem egyedül végezték ezt a nagy munkát, hanem kiterjedt aktívahálózatot szerveztek ebből a célból. Ilyen volt például a galgamácsai élő rózsafüzér 44 csoportja (egyházi szóhasználatul élve bokra), 15-15 taggal, tehát összesen kb. 660 fővel.⁸¹ Kézenfekvő, hogy Csala a szükséges, de nyilvánvalóan nem elégséges ideológiai harc mellett egy mozgékony és képzett „ellennépnevelő aktívahálózat” kiépítését látta célravezetőnek, természetesen úgy, hogy az a durva, átlátszó módszerek gondos elkerülésével, „*még véletlenül se sértse a dolgozó tömegek vallásos érületét*”⁸²

A jelentés ezután konkrétan kitért a Mária-év eseményeire is, hiszen a papok „*ennek a misztikumába csomagolták minden megmozdulásukat*”.⁸³ Az egyházügyi előadó ennek kapcsán figyelemre méltónak találta, hogy a papság milyen gyorsan felismerte a céljait akadályozó körülményeket.⁸⁴

Csala László, jó pártfunkcionáriushoz méltóan, önkritikát is gyakorolt az elmúlt egyházi évvel kapcsolatban: „*mi abban követtük el a hibát, hogy jó előre nem foglalkoztunk a szülők nevelésével, felvilágosításával. A szülőknek az utolsó hetekben, illetve napokban való meglátogatása ezzel a konkrét céllal már inkább ártott volna az ügynek.*”⁸⁵

A sikerek a nép „*legősibb és legkörmönfontabb ellenséges ideológiájú csoportja ellen*”⁸⁶ azonban mégis vitathatatlanok: „*az 1954-es év nem hozta meg a papságnak a várt eredményt, és ebben feltétlenül meg kell látnunk Pártunk nevelő és felvilágosító tömegmunkájának az eredményét.*”⁸⁷

Összefoglalóan elmondható Csala László Pest megyei egyházügyi előadónak a 1954-es Mária-évben az egyház hitéletgyakorlásával kapcsolatos elvonó tevékenységéről, hogy a párt alapvetően antiklerikális és keresztényellenes irányvonalát hűen követte. A korszak uralmi paradigmájába engedelmesen belesimulva, bár mérsékelt egyházellenes lelkülettel „*jól felmondta a leckét*”, ahogyan ez néhol ironikus, néhol pártharcos megjegyzéseivel tarkított jelentéseiből is kiténik.

⁸⁰ PML XXIII. 23. 0023/1955. Összefoglaló jelentés. 1955. február 15. 2. o.

⁸¹ PML XXIII. 23. 0023/1955. Összefoglaló jelentés. 1955. február 15. 2. o.

⁸² PML XXIII. 23. 0023/1955. Összefoglaló jelentés. 1955. február 15. 3. o.

⁸³ PML XXIII. 23. 0023/1955. Összefoglaló jelentés. 1955. február 15. 3. o.

⁸⁴ PML XXIII. 23. 0023/1955. Összefoglaló jelentés. 1955. február 15. 3–4. o. Az augusztus 15-én Máriabesnyőn tapasztalt vízellátási zavarok kapcsán például már szeptember 12-én egy új logisztikai megoldással álltak elő: négyfelé osztották a zarándokcsoportokat.

⁸⁵ PML XXIII. 23. 0023/1955. Összefoglaló jelentés. 1955. február 15. 4. o.

⁸⁶ PML XXIII. 23. 0023/1955. Összefoglaló jelentés. 1955. február 15. 13. o.

⁸⁷ PML XXIII. 23. 0023/1955. Összefoglaló jelentés. 1955. február 15. 5. o.

Levéltári források, forrás- és sajtókiadványok

PEST MEGYEI LEVÉLTÁR (PML) XXIII. 23. Pest Megyei Tanács VB egyházügyi titkárnak iratai. 1952–1989. Csala László jelentései az AEH számára.
 PML XXXV. 1. Az MDP Pest Megyei Bizottságának iratai. 1948–1956.
 MAGYAR KÖZLÖNY, 77. szám, 1951. május 19.
 MAGYAR KÖZLÖNY, 8. szám, 1953. március 16.
 SHVOY LAJOS: Önéletrajz. Források a Székesfehérvári Egyházmegye történetéből I., Szerkesztette, a bevezetőt írta, jegyzetekkel ellátta, és a mutatókat összeállította: Mózessy Gergely. Székesfehérvári Püspöki és Székeskáptalani Levéltár, Székesfehérvár, 2002.

Felhasznált irodalom

BOZSÓKY PÁL GERŐ – LUKÁCS LÁSZLÓ: Az elnyomatásból a szabadságba. Az egyház Magyarországon, 1945–2001. Vigília Kiadó, Budapest, 2005.
 KÖBEL SZILVIA: „Oszd meg és uralkodj!” Az állam és az egyházak politikai, jogi és igazgatási kapcsolatai Magyarországon 1945–1989 között. Rejtjel Kiadó, Budapest, 2005.
 KÖPECZI BÓCZ EDIT: Az állami egyházügyi hivatal tevékenysége. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2004.
 MEDVECZKY JÓZSEFNÉ (szerk.): Az 1947. szeptember 16-ra Budapestre összehívott Országgyűlés almanachja. Magyar Országgyűlés, Budapest, 2005.
 MÉSZÁROS ISTVÁN: Kimaradt tananyag I. A diktatúra és az egyház 1945–1956. Márton Áron Kiadó, Budapest, 2003.
 SOÓS VIKTOR ATTILA: Az Állami Egyházügyi Hivatal megalakulása, létrejötte és működésének első időszaka 1951–1956. 2010. (kézirat)
 SZABÓ CSABA: Egyházügyi hangulat-jelentések, 1951, 1953. Osiris Kiadó – Budapest Főváros Levéltára, Budapest, 2000.
 SZÁNTÓ KONRÁD: Az Egyházügyi Hivatal titkai. Mécses Kiadó, Budapest, 1990.
 SZÁNTÓ KONRÁD: A kommunizmusnak sem sikerült. A magyar katolikus egyház története 1945–1991. Új Misszió Alapítvány, Miskolc, 1992.
 ZÁBORI LÁSZLÓ: Egyházpolitika Pest megyében, 1950–1989. Egyháztörténeti Szemle, 2004/2. szám, 103–119. o.